

УДК 821(477.7)“18/19”-194.09І.Франко

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКІ АЛЬМАНАХИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ОЦІНЦІ ІВАНА. ФРАНКА

Антоніна Калініна

*Херсонський державний університет
вул. 40-річчя Жовтня, 27, Херсон 73000, Україна*

У статті досліджено та проаналізовано позиції І. Франка щодо південноукраїнських літературних альманахів кінця ХІХ – початку ХХ століття, погляди критика на місце цих видань у вітчизняному літературному процесі та значення у справі національного відродження.

Ключові слова: рецензія, національно-культурне відродження, літературний альманах.

Незаперечним є той факт, що велику роль для розвитку національної культури, літературних течій та напрямів у різні часи відігравали друковані альманахи та збірники. “Кожна література, яка тільки зароджується або відроджується, починається добою летючок і випадкових брошур, після чого проходить добу альбомів та альманахів, поки врешті не дійде до творів і періодичних видань” [9, с. 118], – зазначав Іван Франко у статті “Українська альманахова література”. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. безперечно став тією “альманаховою добою”, що яскраво демонструвала неперервний поступ національного відродження і знаменувала початок періоду неминучих змін, відображаючи усі складності та особливості літературного процесу в Україні.

Осередками “альманахової активності” кінця ХІХ ст. стають Галичина та Буковина, де з’являються збірники “Дністрянка” (1876), “Буковинський альманах” (1885), “Руська хата” (1877), “Ватра” (1887), “Перший вінок” (1887) тощо. Зовсім іншою була ситуація на Півдні України: через постійне зведення цензурою нанівець значної кількості україномовних літературних проєктів, жорсткі утиски, заборони, переслідування та репресії після Валуєвського циркуляра та Емського указу вимушене “двадцятирічне мовчання” перервалося лише 1885 р., коли світ побачив літературний альманах “Нива”. Згодом, у 1886 році, визначною подією для Причорноморського регіону стає вихід херсонського збірника “Степ”. Обидва видання мали чимале значення для розвитку національної культури та літератури і не могли залишитися поза увагою видатного діяча своєї доби та відчайдушного патріота І. Франка.

Такі науковці, як М. Возняк, І. Дорошенко, М. Євшан, Л. Куценко, Л. Луців, І. Немченко, Н. Шумило та інші неодноразово зверталися до історії виникнення україномовних альманахів рубежу минулих віків. Проте проблема дослідження місця та ролі південноукраїнських альманахів в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст. залишається актуальною і на сьогодні.

Метою нашого дослідження є Франкова оцінка ідейно-тематичного та жанрового наповнення південноукраїнських альманахів кінця ХІХ – початку ХХ ст.

“Степ”, “Нива”, “З-над хмар і долин”. На виданий за ініціативою Одеської Громади альманах “Нива” І. Франко відреагував гостро та досить неоптимістично: “Нове се відрадне явище на полі нашої літератури тим відрадніше, що приходить з Одеси, в котрій українська література досі не змогла здобути собі такого поля, як се повинно бути” [6, с. 374]. Однак це видання стало фактично першою ластівкою надії на відродження та подальший розвиток української літератури на Півдні України, хоча у порівнянні з подібними галицькими збірниками пошматована цензурою “Нива”, чутки про вихід якої поширювалися іще за рік до появи, не викликала багато позитивних емоцій у критика. Але для І. Франка було очевидно, що “при таких цензурних обставинах <...> книжки аж надто часто виходять такі, за які редакція їх не може вповні брати на себе відповідальність” [7, с. 374].

У нарисі “Нива”, український літературний збірник. Одеса, 1885 року” критик наголошує на тому, що альманах – це “перша значна книжка українською, видана Одесою” [6, с. 374]. До співпраці в “Ниві” були залучені відомі на той час І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, В. Чайченко (Б. Грінченко) і поки ще початківці на літературній ниві – Дніпрова Чайка, П. Панченко, Кость Ухач та ін. З-поміж дебютантів І. Франко виділяє Дніпрову Чайку, зазначаючи, що її “Знахарка” написана мовою “гарною та чистою, та зате предмет дуже неглибокий” [7, с. 375], а поезіям “Вісточка” і “Пісня” закидає тривіальність, психологічну неправдивість, “наслідування Шевченка в його слабших творах” [7, с. 377]. Проте порада “простими, звичайними, а не стереотипними словами, звертати увагу більш на обрисовку реальних, звісних місцевих обставин, аніж на шаблонівані, етнографічні чи поетичні акцесорії” [7, с. 378] свідчить про те, що критик побачив перспективність талановитої молоді письменниці.

Гостро критикує І. Франко “Пораду” П. Ніщинського, “Готов уже кінь мій” А. Боженка та поезії Костя Ухача, зазначаючи, що не варто друкувати “того роду фабрикати” [7, с. 378]. Не в захваті критик і від 13 пісень народних з Одеського повіту, що розміщені у “Ниві”, а також прозового нарису “З старої пам’яті подолянина”, автором якого є Антоніна В.

Незважаючи на досить різку критику видання, І. Франко плекав надію, що цей альманах стане “початком правильного і чистого видавництва, при котрім би могли громадитись нові місцеві сили і розвиватись ті таланти, котрі проявили себе хоч деякими початковими творами в сій першій книжці” [7, с. 379]. Адже “Нива” містила чимало справді вартих уваги в ідейно-художньому плані творів. Не міг не відзначити суворий критик оперету М. Старицького “Утоплена”, переклад шостої пісні Гомерової “Одіссеї” П. Ніщинського та оповідання І. Нечуя-Левицького “Чортяча спокуса”, друга частина якого, на думку І. Франка, “робить велике враження, є в ній такі картини, котрі треба почислити до найкращих перел творчості Левицького” [7, с. 375].

Автори “Ниви” готували до друку і другий том збірника, але це видання залишилось у проекті й не побачило свого читача. Проте інший гурток патріотично налаштованих представників південноукраїнської інтелігенції у 1886 році видає херсонський белетристичний збірник “Степ”, що “став помітним літературно-мистецьким явищем своєї доби” [4, с. 18].

Подібно до “Ниви”, цінністю “Степу” стало те, що поряд з творами І. Нечуя-Левицького, Д. Мордовця (відомий письменник у Росії, що опікувався долею альманаху в Петербурзі), стояли імена тоді ще маловідомі, але перспективні. Тут дебютують: М. Грушевський під псевдонімом М. Заволока зі своїм оповіданням “Бідна дівчина”, А. Грабенко під псевдонімом А. Конощенко з поезією “В невеселую годину”, Д. Маркович з оповіданнями “Іван із Буджака”, “Два платочки”, “Шматок”, “Омелько Каторжний” та ін. Свою діяльність у царині драматургії починає п’єсою “Бондарівна” в альманасі й Іван Тобілевич.

“Степ” викликав бурхливу реакцію критиків, а Іван Франко згадує про альманах у чотирьох різних статтях, зокрема у “Нарисі історії україно-руської літератури до 1890 року”, та присвячує йому окрему рецензію “Степ”. Херсонський белетристичний збірник, Херсон, 1886”.

Схвальний відгук у “Нарисі історії україно-руської літератури до 1890 року” отримали оповідання Д. Марковича, “в яких автор виявив неабиякий белетристичний таланти” [6, с. 383–384], а от драму “Бондарівна” І. Карпенка-Карого, І. Франко назвав “слабкою з історичного і драматичного погляду” [6, с. 383–384], хоча раніше у рецензії на видання зачислив її до “творів гідних уваги” [8, с. 115]. Справді, порівняно з наступними драмами І. Карпенка-Карого “Бондарівна” як перша проба пера не вирізнялась тим рівнем художньої майстерності та досконалості, якої досяг згодом “не тільки добрий актор, але також найкращий український драматург” [6, с. 383–384].

Аналізуючи видання у рецензії ““Степ” Херсонський белетристичний збірник, Херсон, 1886”, І. Франко вказує на жанрову та стильову невідповідність белетристичного альманаху, який недоречно містить наукові матеріали. Також критик запитує, чому альманах “названо херсонським збірником, якщо більшість представлених у ній авторів походять не з Херсона, а з різних частин України” [8, с. 114]. Проте, якщо з першим зауваженням критика важко не погодитись, то щодо співавторів збірника “нарікання І. Франка несправедливі: окрім Д. Мордовця, І. Левицького, П. Залозного, М. Заволоки, решта учасників видання на час його упорядкування жили і працювали якщо не в Херсоні, то в Херсонській Губернії” [4, с. 17], а це, як зазначає І. Немченко, кільканадцять осіб.

Альманах вийшов двомовним, проте цінності своєї не втратив. І. Франко позитивно відгукується про російськомовні статті М. Ганенко та О. Русова, а також збірку весільних пісень Єлисаветградського повіту, що подала О. Маркович. Критично ставиться автор рецензії до спроби К. Шрама (Кость Іващенко) проаналізувати і відтворити картини українського села за творами М. Старицького та М. Кропивницького, зауваживши, що “його реферат про самі драми не дає нам нічого нового, ні нових фактів, ні думок, крім банальних речей, поданих значно пластичніше у самих драмах” [8, с. 115]. Проте варто зазначити, що ця, на думку рецензента, невдала розвідка “була першою спробою в українській критиці соціологічного аналізу драматичних творів” [2, с. 90].

На відміну від “Ниви” у “Степові” І. Франко відзначає набагато більше позитивних і вартих уваги читача моментів. Так, “Невинну” І. Нечуя-Левицького критик називає “річчю виконаною з погляду стилю прекрасно, але з погляду задуму – досить поверховою” [8, с. 115]. Захоплюється рецензент “невеликим і ові-

яним теплом справжнього ліризму” [8, с. 116] оповіданням Д. Мордовця “Будяк”, в якому автор “показує ціле своє життя в алегоричній картині свого ставлення до барвінку і калини” [8, с. 116].

Проте І. Франко із розчаруванням засвідчує, що повість М. Заволоки “Бідна дівчина” – “річ <...> не дуже добре умотивована і недостатньо художньо змальована” [8, с. 116], а той незвичайний талант, який молодий письменник продемонстрував раніше нарисом “Begh al Dzugur”, не розкривається у його кількох пізніших творах.

Не аналізує детально критик інших творів альманаху, а це поезії “Зірка” та “На лимані” Дніпрової Чайки, “В степи” П. Тулуба, “В невеселую годину” А. Коношенка (А. Грабенко), “Сиротина” П. Залозного та оповідання “Тарасенко” Пенчуківця, проте зазначає, що “деякі, як на початку юних авторів, варті того, щоб їх прочитали” [8, с. 116].

Критично оцінивши значення “Степу” для літературного і культурного розвитку краю та країни в цілому, І. Франко в останніх рядках своєї рецензії зазначає, що “немає в ньому (альманасі) жодного твору, який би додав якусь нову рису до характеристики свого автора або ж для тих, хто вперше виступає, про рокував блискуче літературне майбутнє” [8, с. 116].

Зауваження І. Франка щодо “Степу” були справедливими, проте іноді надто різкими. Деякі твори були недосконалими, недоопрацьованими, і справді альманах містив забагато російськомовних текстів як на український збірник, та І. Нечуй-Левицький у листі до І. Белея 1886 р. зазначав, що “у Херсоні вийде збірник “Степ”, але по-українській буде тільки белетристика, а научні статті будуть по-руській, бо цензура інакше не пропускає” [5, с. 305]. Отже, російськомовні статті – це можливість отримати дозвіл на видання збірника. Цензура пошматувала та спотворила первинний варіант альманаху, однак поява подібних видань на Півдні України вже була великою і рідкісною подією. Тому “Степ” – це сміливий і рішучий крок патріотично налаштованих українофілів проти русифікації та переслідувань національної літератури. Про це свідчать і негайні дії з боку адміністрації та жандармів щодо Д. Марковича, якого за “політичну неблагонадійність” заслали на Кубань, С. Русової, яку змусили виїхати за межі губернії, та багатьох членів херсонського гуртка, яких було заарештовано.

Через такі дії влади у південноукраїнському регіоні знов припиняється видання україномовних збірників та альманахів, і тільки 1903 р. справжньою культурною подією стає літературно-художній альманах “З-над хмар і долин”, що його упорядкував та видав М. Вороний в Одесі.

Ідея створення нового альманаху пролунала у “Відозві” автора, що була опублікована у “Літературно-науковому віснику”. На вихід збірника літературні і громадські діячі відреагували досить критично. Зокрема, сам альманах починається віршем І. Франка, що є поетичним посланням М. Вороному:

Ни, друже мій, не та година!
Сучасна писня – не перына,
Не госпитальнее лежанне!
.....
Ах, друже, той поэтъ сучасный –
Винь тымъ сучасный, що нещасный!

Поэть – значить вродився хворымъ,
Большь чужымъ и власнымъ горем [1, с. 2–3].

У той час, коли українська література опинилась на роздоріжжі, а шлях подальшого її розвитку був предметом дискусій, І. Франко застерігав молодих поетів від надмірного захоплення новітніми європейськими течіями, адже “вбачав у західноєвропейському модернізмові лише один із багатьох можливих шляхів, а точніше, одну із стежинок дальшого розвитку літератури, і, можливо, не найбільш відповідну українському менталітетові” [10, с. 114].

Вірш М. Вороного – відповідь І. Франкові – чітко розкриває позицію поета щодо сучасної літератури, тенденцій її розвитку та появи нових напрямів та течій у ній:

Чы жь все те розумомъ збагнуты,
Що дасться серцеви видчуты?
.....
И хто Поэзію-царыцю
Посміє кынуть у в'язныцю?
Хто вкаже шляхъ їй чы напрямомъ,
Колы вона не зноситьъ рямокъ? [1, с. 6]

Цей сучасний, новий погляд на українську літературу, широка географія авторського складу альманаху (у виданні представлено письменників Наддніпрянщини, Буковини, Галичини тощо) та наявність як реалістичних, так і модерністських зразків дали змогу М. Вороному реалізувати “ідею колективної збірки творів митців, які головну увагу зосереджують на естетичних та філософських пошуках, уникаючи примітивного наслідування природи та абсолютизованої позитивістами і народниками соціальної заангажованості письменника” [3, с. 284].

Південноукраїнські альманахові видання кінця ХІХ – початку ХХ століття стали мужнім, по-справжньому глибоко народним, патріотичним кроком на шляху до утвердження національної самобутності українців. Іван Франко не залишився осторонь у цей нелегкий період, швидко, влучно і справедливо реагуючи на вихід у світ хоча і поодиноких, проте значних літературних видань “Ниви”, “Степу”, “З-над хмар і долин”, що знаменували собою справжнє національно-культурне відродження південного краю.

1. Зь-надъ хмаръ и зъ долынъ. Украинський альманахъ / Впорядкував и уложив М. Вороний. Одеса, 1903. 255с.
2. Історія української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О. Гнідан, Л. Дем'янівська, С. Кіраль та ін. За ред. О. Гнідан. К.: Вища школа, 2002. Кн. 1. 575 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. К.: ВЦ “Академія”, 2006. 752 с.
4. Немченко І. Дмитро Маркович і херсонський белетристичний збірник “Степ” (1886) // Константи: Альманах соціальних досліджень. Херсон, 1997. № 2. С. 15–20.
5. Нечуй-Левицький І. Лист до Івана Белея від 27 грудня 1885 р. // Нечуй-Левицький І. Збір. тв.: У 10 т. Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / Упоряд. В. Мазний, Ф. Сарана, І. Скляр. К.: Наук. думка, 1968. С. 305–306.

6. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1984. Т. 41. С. 383–384.
7. Франко І. “Нива”, український літературний збірник. Одеса, 1885 року // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 26. С. 374–379.
8. Франко І. “Степ”. Херсонський белетристичний збірник, Херсон, 1886 / Рец. // Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 27. С. 114–116.
9. Франко І. Українська альманахова література // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1980. Т. 27. С. 95–108.
10. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. К.: Задруга, 2003. 354 с.

**SOUTH-UKRAINIAN ALMANACS OF THE END OF THE XIXth CENTURY –
THE BEGINNINGS OF THE XXth CENTURY
IN AN I. FRANKO’S ESTIMATION**

Atonina Kalinina

*Kherson State University, 27
40 rokiv Zhovtnya st., Kherson 73000, Ukraine*

In this article I. Franko’s positions according to South – Ukrainian literary almanacs of the end of the XIXth century – the beginnings of the XXth century, his sights on a place of these editions in the native literary process and importance of the national revival are investigated and analysed.

Key words: the review, national – cultural revival, the literary almanac.

**ЮЖНОУКРАИНСКИЕ АЛЬМАНАХИ КОНЦА XIX –
НАЧАЛА XX ВЕКА В ОЦЕНКЕ ИВАНА ФРАНКО**

Антонина Калинина

*Херсонский государственный университет
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон 73000, Украина*

В статье исследованы и проанализированы позиции И. Франко относительно южно-украинских литературных альманахов конца XIX – начала XX века, взгляды критика на место этих изданий в отечественном литературном процессе и значение в деле национального возрождения.

Ключевые слова: рецензия, национально-культурное возрождение, литературный альманах.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2009

Прийнята до друку 20.10.2009